

الگوهای قراردادهای انتقال تکنولوژی

علی زارع*

محمدرضا مختاری**

چکیده

امروزه تکنولوژی و دسترسی به آن یکی از ضرورت‌ها و شاخص‌های اساسی توسعه اقتصادی بشمار می‌رود و از اینروست که مبادله تجاری آن به یکی از موضوعات عمده تجارت بین‌الملل مبدل شده است. انتقال موفق تکنولوژی نیاز به شناخت اهداف صنعت، منابع تکنولوژی، نحوه ابداع و نحوه انتقال، روشهای انتقال، فاکتورهای تاثیرگذار، نحوه جذب و نحوه توسعه آن دارد. قراردادهای انتقال تکنولوژی به علت وسعت دامنه و پیچیدگی موضوعشان و شرایط مختلفی که در چنین قراردادهایی پیش‌بینی می‌شود از ویژگیهای خاصی برخوردار هستند. برای بررسی الگوهای قراردادی انتقال تکنولوژی لازم است شیوه‌های مختلف انتقال تکنولوژی در قراردادها شناسایی شده و مورد بررسی قرار گیرند. قراردادهای انتقال تکنولوژی، قراردادهای متعدد و متنوعی منجمله قراردادهای لیسانس، قراردادهای بیع متقابل، قراردادهای پیمانکاری و قراردادهای مشارکت را دربر می‌گیرد. از آنجا که قرارداد یک بستر است، هر یک از این الگوهای قراردادی با در نظر گرفتن ویژگیها و شرایط خاص طرفین قرارداد، میتواند مزیت‌هایی نسبت به الگوهای دیگر داشته باشد.

کلید واژه‌ها

قرارداد انتقال تکنولوژی، فناوری، بیع متقابل، لیسانس، جوینت ونچر، کلید در دست

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

** فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

مقدمه:

تلاش کشورهای در حال توسعه برای دسترسی به روشها و ابزارهای تولیدی جدید و تمایل کشورهای پیشرفته به انتقال برخی صنایع خود به مناطقی که امکانات بیشتر تولید مانند نیروی کار ارزان تر و منابع زیرزمینی فراوان تر، بحث انتقال تکنولوژی را به یکی از مهمترین مباحث جهان امروز تبدیل کرده است. تجارت تکنولوژی هم از حیث فنی و هم به جهت اقتصادی و تجاری شایان توجه است اما علاوه بر جهات فوق از دیدگاه حقوقی نیز حمایت از تکنولوژی و حقوق مربوط به آن، ابزارهای کنترل کننده مبادله و بالاخره شناسایی مکانیزم ها و قالب های قراردادی انتقال تکنولوژی توأم با فهم دقیق خصائص، شرایط و دقایق حقوقی این مبادلات تجاری شایسته مطالعه ویژه است. در عرصه بازارهای جهانی تلاش های عمده ای برای تحصیل تکنولوژی های پیشرفته به عمل می آید. در این رهگذر، گرچه خرید و واردات ماشین آلات و تجهیزات تکنولوژیک خارجی موثر است اما لازم است توجه داشته باشیم که مفهوم تکنولوژی و طرق مبادله آن هم از حیث تجاری و هم از منظر حقوقی، جلوه ای نوین یافته است بطوریکه انتقال جنبه های نرم افزاری و حقوقی مالکیت های فکری مرتب بر این قسم نوین از دارایی های بشری، از مهمترین بخش های یک قرارداد انتقال تکنولوژی شناخته می شود. بنظر میرسد که شناسایی و بررسی مدل های مختلف انتقال تکنولوژی و دستیابی به مدل مناسب انتقال تکنولوژی در اینگونه قراردادها دارای اهمیت ویژه ای میباشد. بهمین منظور باید دید که الگوها و روشهای انتقال تکنولوژی مورد استفاده در قراردادهای کدامند و ویژگیهای هر کدام از این روشها با توجه به تنوع قراردادهای انتقال تکنولوژی تبیین شود.

۱- انتقال تکنولوژی

دو تعبیر از انتقال فناوری وجود دارد. در یک تعبیر، منظور از انتقال فناوری عبارت است از به کارگیری و استفاده از فناوری در مکانی بجز مکان اولیه ایجاد و خلق آن. طبق این تعریف، انتقال فناوری فرایندی است که باعث جریان یافتن فناوری از منبع به دریافت کننده آن می شود. در تعبیر دیگر، منظور از انتقال فناوری، جذب و تحصیل فناوری توسط گیرنده فناوری می باشد. در این نگاه، صرف جابجایی مکانی برای انتقال فناوری کافی نیست و فناوری باید در حقیقت به گیرنده منتقل شود، به طوری که او بتواند مثل واگذارکننده، توانایی ساخت محصول یا اجرای فرایند با همان کیفیت اولیه را به دست بیاورد.

انتقال فناوری به دو گونه صورت می گیرد: انتقال عمودی و انتقال افقی. در انتقال عمودی یا انتقال تحقیق و توسعه، اطلاعات فنی و یافته های تحقیقات کاربردی به مرحله توسعه و طراحی مهندسی انتقال می یابد و سپس با تجاری شدن فناوری به فرآیند تولید وارد می شود.

در انتقال افقی، فناوری از یک سطح توانمندی در یک کشور به همان سطح توانمندی در محل دیگری منتقل می شود. در این حالت هرچه سطح گیرنده فناوری بالاتر باشد هزینه انتقال فناوری کاهش می یابد و جذب آن به صورت موثرتری انجام می شود.^(۱)

۱-۱- اجزای تکنولوژی

اجزاء تشکیل دهنده تکنولوژی را موارد زیر تشکیل می دهند:

الف- سخت افزار^۱ که در حقیقت اجسامی هستند که تکنولوژی در آنها جای می گیرد و شامل: ابزارها، ماشین آلات و تجهیزات هستند و در جهت تولید کالاها یا خدمات بکار می روند.

ب- نرم افزار^۲ که شامل مجموعه دستورالعملها، قواعد، روشها و نظریه ها است برای استفاده و بکارگیری ماشین آلات.

ج- نیروی انسانی^۳ که در حقیقت دانش، مهارتها، عقل، ابتکار و تجربه انسان یا جمعی از انسانها را شامل می شود.

د- سازماندهی و مدیریت^۴ که شامل نظامهایی مدیریتی، ارتباطات و نظامهای سازمانی می شود.

اجزاء عامل سخت افزاری در صورت مهیا بودن سرمایه کافی، عمدتاً به سهولت قابل تامین هستند. در کشور ما، طبق بررسیهای به عمل آمده، میزان اجزاء عامل سخت افزاری موجود در کشور به همان دلیل سهل الوصول نسبتاً وسیع بوده و کمبود بزرگی در این رابطه در شاخه های مختلف صنعت احساس نمی شود. ولی نکته بسیار مهم در رابطه با اجزاء عامل سخت افزار تکنولوژی این است که در صورت تامین آنها بدون داشتن احاطه کافی به اجزاء عامل نرم افزار تکنولوژی، این امکانات یا عاقل و باطل خواهند ماند و یا با بازدهی بسیار ناچیزی کار خواهند کرد^(۲)، لذا آنچه بیشتر باید مورد توجه قرار گیرد و هنگام انتقال تکنولوژی مورد دقت نظر قرار بگیرد بعد نرم افزاری تکنولوژی است.

۱-۲- فرآیند انتقال تکنولوژی

فرآیند انتقال تکنولوژی شامل مراحل انتخاب و کسب، انطباق، جذب، کاربرد، اشاعه و توسعه تکنولوژی دریافتی می شود که به شرح زیر به توضیح آن ها می پردازیم:

الف- انتخاب و کسب

نخستین مرحله انتقال تکنولوژی یعنی مرحله انتخاب و کسب از آنجا که خشت اول کل فرآیند به شمار می آید، از اهمیت و حساسیت خاصی برخوردار است و بدون گذار موفقیت آمیز از این مرحله طبعاً آنچه

¹ Hardware

² Software

³ Humanware

⁴ Orgaware

که به عنوان تکنولوژی وارداتی کسب می شود نمی تواند در جهت اهداف اساسی گیرنده به طور خاص و ارتقاء سطح دانش و توان ساختار تکنولوژیکی کشور به طور عام، جذب و به کار گرفته شده و توسعه یابد.

ب- انطباق

انطباق فرایند پیوند دادن تکنولوژی بیگانه (وارداتی) با منابع موجود کشور (از جمله سرمایه، امکانات زیربنایی، سطح دانش و مهارت نیروی انسانی، مواد، امکانات ساخت و تولید اجزاء و قطعات، ماشین آلات و تجهیزات)، شرایط اقلیمی (آب و هوا و ...)، اهداف طرح (برنامه تولید و ...)، اهداف توسعه در سطح کلان و ارزشهای اجتماعی سرزمین گیرنده است و از این رو این مرحله فرآیند، مرحله اصلاح و سازگاری نیز نامیده می شود.

انطباق همچنین وسیله پیوند دادن تکنولوژی وارداتی با ساختار پژوهشی و توسعه محلی است، بنابراین انطباق در این مفهوم خود مولفه اساسی در پرورش خودکفایی تکنولوژی است.

ج- جذب و تحلیل

جذب و تحلیل، فرایند بررسی، آموزش و آگاهیهای کامل گیرنده به تکنولوژی کسب شده و تمامی مولفه های گوناگون آن از جمله فرضیات و مبانی محاسبات و طراحی فراورده، کارگاهها و کل واحد و روشهای آنها، نصب، راه اندازی، بهره برداری ماشین آلات و تجهیزات اصلی و کمکی، روشهای تولید، تعمیر و نگهداری، برنامه ریزی و کنترل تولید، آزمایشها و کنترل کیفی، فروش و خدمات بعد از فروش محصولات است.

در جریان جذب و تحلیل، تکنولوژی کسب شده به صورت جزئی درونی و خودی از محیط گیرنده و ساختار صنعتی جامعه وی در می آید، بدین معنی که هر یک از اجزاء تکنولوژی کسب شده در جریان گذار از دوره های آموزشی نظری و عملی و انجام یا همکاری و نظارت بر طرحها، احداث، نصب، آزمایش، راه اندازی و بهره برداری از کارگاهها و واحد به اجزای لاینفک از دانش و مهارت مدیران، سرپرستان، کارشناسان و نیروهای دیگر سازمان، مجری، مهندس مشار و سایر نهادهای ذیربط تبدیل شده و در کلیه عملیات آنان از برنامه ریزی تولید و فروش محصول گرفته تا فعالیتهای پژوهش و توسعه تجسم یافته و از این طریق به عنوان جزئی جدایی ناپذیر از کلیت دانش و مهارت فنی و مدیریتی در کشور درمی آید.

د- کاربرد و اجرا

کاربرد فرایند بهره گیری از تکنولوژی کسب شده در تولید و توزیع کالاها و خدمات مورد نظر پس از انطباق و جذب و تحلیل آن است که از طریق انجام کلیه فعالیتهای لازم پیش از بهره برداری، از جمله طراحی مقدماتی و تفصیلی کارگاهها و کارخانه، احداث ابنیه و تاسیسات، ساخت و تامین ماشین آلات و تجهیزات و نصب و راه اندازی و بهره برداری از آنها در مجموعه کارگاهها، استقرار و سازماندهی نیروی انسانی و غیره بر اساس شرایط مقرر در قرارداد انتقال تکنولوژی انجام می شود.

مرحله کاربرد وسیله پیوند دادن تکنولوژی وارداتی با تولید کالا و خدمات موضوع آن تکنولوژی است و بنابراین به همراه فرایندهای دیگر نه تنها وسیله ای برای ارتقاء توان علمی و فنی بلکه توان اقتصادی و به ویژه اقتصاد صنعتی کشور، به عنوان هدف نهایی انتقال است.

ه- توسعه

توسعه تکنولوژی وارداتی فرایندی است که در جریان آن با استفاده از تکنولوژی کسب شده و دانش و تجربه و مهارت حاصل از مطالعات، انطباق و جذب و کاربرد و تلفیق این دانش و تجربه و مهارت با داده ها و یافته های تکنولوژی درونی، تکنولوژی نوین برای فرایندها و فرآورده های بهتر و جدیدتر ایجاد شود.

این تکنولوژی جدید باید مشخصه ها و مولفه های لازم و کافی را برای قادر ساختن صنعتی کشور به تولید فرآورده های جدیدتر و بهتر بدون نیاز به استفاده از تکنولوژی وارداتی دیگر داشته باشد. محیط کاربرد این تکنولوژی نوین هر چند معمولاً به تولید فرآورده های بهتر یا مشابه محدود می شود، لکن می تواند از این محدوده نیز فراتر رفته و به تولید فرآورده های کاملاً جدید نیز گسترش یابد.

۲- قراردادهای انتقال تکنولوژی

۲-۱- ارکان قراردادهای انتقال تکنولوژی

با توجه به مفهوم وسیع قراردادهای انتقال تکنولوژی و شمول آن بر قراردادهای مختلف، مناسب است ارکان هر قراردادی به طور مجزا مورد بررسی قرار بگیرد، به عنوان مثال اگر فناوری از طریق بیع منتقل می شود، ارکان قرارداد انتقال فناوری مورد بحث عبارت خواهد بود از: انتقال دهنده (به عنوان بایع)، انتقال گیرنده (به عنوان مشتری)، فناوری (به عنوان مبیع) و مبلغ پرداختی (به عنوان ثمن). معهداً در اینجا ارکان قراردادهای تکنولوژی، صرف نظر از قالب قراردادی خاص آن مورد اشاره قرار می گیرد تا آشنایی کلی نسبت به این مقوله حاصل گردد.^(۳)

قراردادهای انتقال فناوری متشکل از ارکان زیر می باشند: ۱- انتقال دهنده (واگذارنده) ۲- انتقال گیرنده (گیرنده) ۳- فناوری موضوع قرارداد، ذیلاً به توضیح آنها می پردازیم.

الف- انتقال دهنده

شخص حقیقی یا حقوقی است که مالک فناوری است و یا اینکه مالک فناوری نیست لیکن به موجب قراردادی که با مالک دارد، حق انتقال فناوری را دارد. به عنوان مثال لیسانس گیرنده با اینکه مالک فناوری محسوب نمی شود ولی می تواند در حدود قرارداد از طریق انعقاد قرارداد لیسانس یا دیگران، حق استفاده و بهره برداری از فناوری را به دیگران اعطاء نماید. همین مطلب در مورد فرانشیز گیرنده اصلی هم صدق می کند.

تمایز انتقال دهنده از انتقال گیرنده از منظر حقوق خصوصی (به منظور تبیین حقوق و تعهدات طرفین) حقوق عمومی (جهت حمایت، نظارت و کنترل ها) و حقوق رقابت (به منظور ارزیابی و مقابله با رفتارهای ضد رقابتی) دارای فواید عملی است.

ب- انتقال گیرنده

شخص حقیقی یا حقوقی است که در قبال پرداخت مبلغی حق استفاده از فناوری را به دست می آورد. چنین شخصی ممکن است به منظور آغاز فعالیت یا توسعه فعالیت قبلی خود به تحصیل فناوری روی بیاورد.

انتقال گیرنده ممکن است یک نهاد دولتی یا یک بنگاه خصوصی باشد. گاهی گیرنده در مقایسه با واگذارنده از موقعیت بسیار ضعیفی برخوردار می باشد، مثل موردی که یک شرکت دارای اعتبار بین المللی، فناوری تحصیل می نماید. گاهی هم دارای موقعیتی برابر یا حتی قویتر از واگذارنده می باشد، نظیر موقعی که یک شرکت بزرگ (مثلاً بنز یا ایران خودرو) با یک شخص حقیقی یا شرکت کوچک قراردادی جهت بهره مندی از فناوری می بندد.

همین طور گاهی گیرنده در رشته ای فعالیت دارد که رقیب واگذارنده به شمار می رود، گاهی هم به علت اشتغال به فعالیتی متفاوت از فعالیت واگذارنده رقیب وی محسوب نمی شود.^(۴)

ج- تکنولوژی موضوع قرارداد

تکنولوژی مفهوم وسیع و گسترده ای دارد و به مجموعه ای از ابزار، تجهیزات، ماشین آلات، روش ها، آگاهی ها، دانش ها، فنون، مهارت ها، تجربیات و سازماندهی گفته می شود که در تولید، تجاری سازی و بهره مندی از کالاها و خدمات مورد استفاده قرار می گیرند. از تعریف فناوری به تنوع و گستردگی محتویات و موضوعات آن پی بردیم و دیدیم که فناوری دارای چهار بخش فناوری افزار، انسان افزار، اطلاعات افزار و سازمان افزار می باشد.

فناوری در بستر سرمایه گذاری، ممارست و تجربه بر اثر نوآوری و خلاقیت پدید می آید و بسته به عوامل مختلف منجمله نوع آن، کاربرد آن، نحوه عرضه و میزان تقاضا ارزش مالی کم و زیادی پیدا می کند. در مواردی فناوری جزو دارایی های ارزشمند دارنده یا تنها دارایی ارزشمند وی محسوب می شود. همین مسأله فناوری را از اهمیت خاصی برخوردار کرده و امروزه بحث از فناوری و حمایت از آن موضوع علوم مختلف از جمله حقوق قرار گرفته است.

مقررات مالکیت فکری به طور خاص حمایت از انواع مختلف فناوری را در سطح ملی، منطقه ای و جهانی مد نظر قرار داده اند و به انحاء مختلف از این موضوعات حمایت به عمل می آورند. با نگاهی به این مقررات می توان دریافت که ابداعات و موضوعات متنوعی در دو شاخه مهم مالکیت فکری یعنی مالکیت ادبی و هنری و مالکیت صنعتی تحت حمایت قرار می گیرند که ذیلاً به مصادیق مهم آنها در حوزه مالکیت صنعتی اشاره می شود.

مالکیت صنعتی مصادیق متعدد آفریده های فکری و صنعتی را شامل می شود که عبارتند از: ۱- اختراع ۲- طرح صنعتی ۳. طرح های ساخت مدارهای یکپارچه ۴- گونه های گیاهی ۵- علامت تجاری ۶- دانش فنی ۷- اسرار تجاری^(۵)

۳- ماهیت قراردادهای انتقال تکنولوژی

قراردادهای انتقال تکنولوژی از انواع قراردادهای تجاری بین المللی محسوب می شوند. انتقال تکنولوژی معمولاً به وسیله یک یا چند قرارداد جداگانه هم زمان و یا به تدریج، تثبیت و تسجیل می شود. نحوه و شیوه اجرایی و حقوق و تعهدات طرفین به صورت شروطی که در ضمن این قراردادها درج می شود معین می گردد. «قرارداد عمل حقوقی است که به توافق صورت می پذیرد: نماینده دو نفع متضاد روبروی هم قرار می گیرند و اراده مشترکی را برای دستیابی به هدف خاص خود جستجو می کنند. توافق بر سر همین راه مشترک است که با دو انشاء منوط به هم بروز می کند و اثر معهود و دلخواه را به بار می آورد.»^(۶)

در قراردادهای انتقال تکنولوژی هدفی که طرفین عقد خواستار تحقق آن هستند از طرف انتقال گیرنده ایجاد حق تملک و یا استفاده از یک تکنولوژی برای تولید مصنوع مورد نظر است و از جانب طرف انتقال دهنده، دریافت ما به ازای مادی در مقابل حقی است که منتقل می نماید.

قرارداد انتقال فناوری به مفهومی که در آن فناوری از واحدی به واحد دیگر جابجا می شود، قراردادهای متعدد و متنوعی منجمله خرید ابزار و تجهیزات، ارائه خدمات فنی، لیسانس، فرانسیز، قراردادهای تجارت متقابل، قراردادهای پیمانکاری و مشارکتی را دربرمی گیرد. در این رهگذر به توضیح مهم ترین قراردادهای انتقال فناوری می پردازیم. این قراردادها عبارتند از: لیسانس، فرانسیز، قراردادهای تجارت متقابل، قراردادهای پیمانکاری و مشارکت مدنی.

۴- انواع قراردادهای انتقال تکنولوژی

۴-۱- قرارداد لیسانس

از قرارداد لیسانس تعاریف مختلفی به عمل آمده است که ذیلاً به نقل و بررسی تعدادی از آنها می پردازیم:

«قرارداد لیسانس معامله ای است بین طرفین که به موجب آن، لیسانس دهنده در قبال تعهد لیسانس گیرنده نسبت به پرداخت مبلغ مقطوع یا حق امتیاز یا انتقال دیگر عوض معقول تعهد می کند به خاطر تجاوز به اموال مورد لیسانس علیه لیسانس گیرنده طرح دعوا نکند.»^(۷)

همین طور در این تعریف آمده است، لیسانس دهنده تعهد میکند به خاطر تجاوز به اموال مورد لیسانس گیرنده طرح دعوا ننماید، حال آنکه که به محض انعقاد قرارداد لیسانس، لیسانس گیرنده با رضایت

لیسانس دهنده از حق مالکیت فکری استفاده می نماید و نمیتوان استفاده او را عدوانی و تجاوز تلقی کرد، بنابراین تعریف فوق از این حیث هم ایراد دارد. باتوجه به مطالب فوق میتوان قرارداد لیسانس را چنین تعریف نمود: « قراردادی است که به موجب آن، لیسانس گیرنده در قبال پرداخت مبلغی، حق استفاده از حق مالکیت فکری لیسانس دهنده را به دست می آورد». حق لیسانس گیرنده نه از نوع مالکیت عین یا منافع بلکه از نوع حق انتفاع است که در بند ۲ ماده ۲۹ قانون مدنی بدان اشاره شده است.

۴-۲- انواع قرارداد لیسانس

ذیلاً ضمن بحث های مستقل به انواع قرارداد لیسانس به اعتبار نوع، به اعتبار دامنه، به اعتبار طرفین، به اعتبار محدوده جغرافیایی و به اعتبار موضوع اشاره می نماییم.

۴-۲-۱- به اعتبار نوع

قرارداد لیسانس به اعتبار نوع را می توان به انحصاری، غیرانحصاری و انفرادی تقسیم بندی نمود. حال، به توضیح اقسام فوق می پردازیم.

الف- انحصاری

لیسانس انحصاری^۱، قراردادی است که به موجب آن لیسانس دهنده نمی تواند در محدوده جغرافیایی موضوع لیسانس اقدام به بهره برداری مشابه نماید و یا به اشخاص دیگری لیسانسی اعطاء نماید.

ب- غیر انحصاری

لیسانس غیر انحصاری^۲، نقطه مقابل لیسانس انحصاری است، بنابراین لیسانس دهنده می تواند از موضوع لیسانس شخصاً بهره برداری نماید یا به اشخاص دیگری لیسانس اعطاء نماید.

ج- انفرادی

لیسانس انفرادی^۳، لیسانسی است که به موجب آن لیسانس دهنده خودش می تواند از موضوع لیسانس استفاده نماید ولی نمی تواند به اشخاص دیگری لیسانس اعطاء کند.

۴-۲-۲- به اعتبار دامنه

قرارداد لیسانس ممکن است به لیسانس گیرنده اجازه هر نوع بهره برداری و استفاده از حق مالکیت صنعتی موضوع قرارداد را اعطاء نماید. برعکس ممکن است دامنه لیسانس به موضوعات خاصی محدود شود.

¹ Exclusive License

² Non Exclusive License

³ Sole License

با توجه به دامنه لیسانس می توان قرارداد لیسانس را به قراردادهای با موضوع ساخت، استفاده و فروش تقسیم بندی نمود.

الف- ساخت

زمانی که دامنه لیسانس صرفاً به ساخت یا تولید محصول محدود می شود، لیسانس گیرنده نمی تواند غیر از تولید محصول بهره برداری های دیگری از حق مالکیت فکری به عمل بیاورد.

ب- استفاده

ممکن است لیسانس دهنده به لیسانس گیرنده تنها اجازه استفاده از حق مالکیت صنعتی برای مصارف شخصی خودش را اعطاء نموده باشد. در این صورت، لیسانس گیرنده نمی تواند از موضوع لیسانس استفاده های دیگری بنماید.

ج- فروش

وقتی دامنه لیسانس صرفاً به فروش محصولات محدود می شود، لیسانس گیرنده نمی توان به غیر از فروش، استفاده های دیگری از حق مالکیت فکری به عمل بیاورد. ممکن است لیسانس گیرنده تنها اجازه فروش در سطح عمده فروشی یا خرده فروشی داشته باشد. همین طور ممکن است ملزم گردد محصول را صرفاً به اشخاص خاص مثلاً مشتریان لیسانس دهنده یا شبکه های توزیع لیسانس دهنده یا عاملین صلاحیت دار بفروشد.

۴-۲-۳- به اعتبار موضوع

قرارداد لیسانس را به اعتبار موضوع آن می توان به قرارداد با موضوع گواهی اختراع، مدل های مفید، طرح های صنعتی، علامت تجاری، دانش فنی، اسرار تجاری، طرح های ساخت مدارهای یکپارچه، نشانه های جغرافیایی و گونه های گیاهی تقسیم بندی نمود. اضافه می نماید که ممکن است موضوع قرارداد، بسته ای از حقوق مالکیت فکری مثلاً شامل ورقه اختراع، دانش فنی و علامت تجاری باشد.

۴-۲-۴- به اعتبار طرفین

قرارداد لیسانس را به اعتباری می توان به لیسانس غیرمتقابل و متقابل تقسیم بندی نمود. ذیلاً به توضیح آنها می پردازیم:

الف- متقابل^۱

گاهی طرفین قرارداد لیسانس، به اعتباری لیسانس دهنده و به اعتبار دیگر لیسانس گیرنده هستند. این امر در مواقعی اتفاق می افتد که طرفین قرارداد لیسانس در خصوص فناوری خود به یکدیگر متقابلاً لیسانس اعطاء نمایند.

¹ Reciprocal

ب- غیر متقابل

قرارداد ليسانس، وقتی غير متقابل^۱ است که به موجب آن صرفاً یکی از طرفین به دیگری ليسانس اعطاء می نماید. به عنوان مثال، شرکت «الف» که دانش فنی لازم برای ساخت پالایشگاه را دارد، به شرکت «ب» اجازه می دهد از دانش فنی او در ساخت پالایشگاه استفاده نماید.

۴-۲-۴- به اعتبار محدوده جغرافیایی

گاهی ليسانس برای منطقه معین و محصورى صادر می شود، گاهی نیز محدودیت جغرافیایی نداشته و ليسانس گیرنده در سطح جهانی می تواند از آن استفاده نماید.

۴-۳- قرارداد فرانشیز

قراردادی است که به موجب آن فرانشیز گیرنده در قبال پرداخت مبلغی، محق و مکلف می گردد در انجام فعالیت خاص (عرضه کالا یا ارائه خدمت) از نظام تجاری، ایده ها و دستورات فرانشیزدهنده استفاده نماید.

۴-۳-۱- انواع فرانشیز

قرارداد فرانشیز در ابتدای شکل گیری بیشتر در حوزه توزیع کالا برده می شد اما با پیشرفت صنعت و ابزارهای تجارت و ابداع شیوه های نو جهت توسعه فعالیت های اقتصادی در تمام شاخه های تولید، توزیع و عرضه کالا یا خدمات جای خود را باز کرده است.^(۸) فرانشیز به اعتبار زمینه به توزیعی^۲، خدماتی^۳ و صنعتی^۴ تقسیم بندی می شود که ذیلأ به توضیح بیشتر آنها می پردازیم.

الف- فرانشیز توزیعی

در فرانشیز توزیعی امتیاز بازاریابی و فروش محصولات به فرانشیز گیرنده واگذار می شود. بسیاری از شرکت های زنجیره ای که در زمینه توزیع کالا شهرت مطلوبی کسب کرده اند معمولاً در قالب فرانشیز امتیاز تأسیس واحد تجاری توزیعی را تحت نام و یا علامت تجاری خویش در برابر دریافت حق امتیاز صادر می کنند. امروزه تولید کنندگان وسایل بهداشتی و آرایشی به طور گسترده از این نوع فرانشیز استفاده می نمایند.

¹ Non Reciprocal

² Distribution Franchise

³ Service Franchise

⁴ Industrial Franchise

ب- فرانسیز خدماتی

در این نوع فرانسیز، عرضه کننده خدمات که در شیوه تدارک و عرضه آن مهارت و موفقیت کسب کرده است امتیاز عرضه آن را به طرف دیگر واگذار می کند. شرکت هایی که دارای علامت خدماتی^۱ هستند به جای سرمایه گذاری مستقیم در کشورهای دیگر از طریق انعقاد قرارداد فرانسیز به اتباع این کشورها امتیاز تأسیس و بهره برداری واحد خدماتی تحت علامت خدماتی خود در قبال دریافت حق فرانسیز اعطاء می کنند. فرانسیز خدماتی از هتلداری، گردشگری، نظافت، ورزش، حسابداری و مشاوره حرفه ای گرفته تا موسسات بزرگ آموزشی و عرضه اموال غیر منقول در حال گسترش است و هر روز بر دامنه به کارگیری آن افزوده می شود.

ج- فرانسیز صنعتی

در فرانسیز صنعتی، امتیاز ساخت و تولید یک محصول مشخص همراه با انتقال فناوری به طرف دیگر منتقل می شود. در این نوع فرانسیز، فرانسیز گیرنده صرفنظر از برخورداری از دانش فنی و مساعدت طرف دیگر قرارداد کالا را با علامت یا نام تجاری فرنسیز دهنده با بازار عرضه می کند.^(۹)

۴-۴- قرارداد های تجارت متقابل

تبادل کالا بدون دخالت پول یکی از قدیمی ترین شیوه های تجارت داخلی و خارجی است.^(۱۰) دلایل مختلف منجمله امکان انجام طرح های بزرگ صنعتی و زیربنایی، نداشتن نقدینگی و ارز لازم، نیاز به تکنولوژی و در یک کلام توسعه اقتصادی و صنعتی و افزایش رفاه موجب شده کشورهای کمتر توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه به این معاملات روی بیاورند.

معاملات تهاتری ساده، خرید متقابل، بیع متقابل (بای بک)، افست، خرید از پیش، تعویض (سوآپ)، قراردادهای تسویه تهاتری، قراردادهای واگذاری تهاتری و معاوضه دیون انواع مختلف قراردادهای تجارت متقابل می باشند. به علت ارتباط و سنخیت بیشتر قراردادهای بیع متقابل و افست با انتقال فناوری ذیلاً به توضیح بیشتر آنها می پردازیم.

۴-۴-۱- قرارداد بیع متقابل (بای بک)

در این نوع قراردادها، یک شرکت خارجی متعهد می شود تا از طریق عرضه ماشین آلات، مواد، تکنولوژی، دانش فنی و دیگر کمک های فنی، مالی و اقتصادی به کشور وارد کننده کمک کند تا یک واحد اقتصادی و تولیدی راه اندازی نماید و در مقابل موافقت می کند تا هزینه خود را از طریق بازخرید محصولات حاصل از پروژه مورد نظر مستهلک نماید.

¹ Service Mark

۴-۲-۴- قرارداد آفست (تعدالی)

قرارداد آفست به قراردادهایی گفته می شود که طبق آن دولت یا یک نهاد دولتی نسبت به خرید پروژه ها و یا اقلام گران قیمت و کاملاً تخصصی از یک کشور صنعتی اقدام می کند، مشروط به اینکه صادر کننده یک یا چند مورد از تعهدات زیر را تقبل نماید:

- با صنایع داخلی کشور خریدار همکاری نموده تا بعضی از قطعات با بخش هایی از پروژه در داخل کشور تولید شود،
- از پیمانکاران داخلی کشور خریدار در ساخت پروژه استفاده کند،
- پرسنل داخلی کشور خریدار را استخدام یا به آنها آموزش دهد،
- تکنولوژی و مهارت لازم را به کشور خریدار منتقل نماید.
- درارتباط با پروژه و یا در یک بخش اقتصادی دیگر در کشور خریدار سرمایه گذاری کند.
- بخشی از تولیدات پروژه را از کشور خریدار صادر کند.
- به کشور خریدار در فعالیت های اقتصادی مرتبط با پروژه خریداری شده یا فعالیت های اقتصادی دیگر کمک فنی، مالی یا مدیریتی نماید.
- از این قراردادها جهت تأمین فناوری های پیشرفته مانند سیستم های دفاعی، تجهیزات نظامی و هواپیماها استفاده می شود.

۴-۵- قراردادهای پیمانکاری

جهت انجام پروژه های پیمانکاری از قراردادهای مختلفی استفاده می شود. گاهی صرفاً عملیات ساخت به پیمانکار واگذار می شود که به پروژه های C معروف هستند. در مواردی نیز عملیات ساخت و خرید توأمان به پیمانکار واگذار می شود که اصطلاحاً PC نامیده می شوند. برخی از پروژه های کشور مانند پروژه های خطوط انتقال آب و فاضلاب که بر اساس فهرست بهاء سازمان مدیریت منعقد می شود، از این موارد هستند.

همین طور در مواردی عملیات مهندسی، خرید و ساخت مجموعاً به پیمانکار واگذار می شود که اصطلاحاً قراردادهای EPC یا کلید در دست نامیده می شوند. در مواردی هم که کارفرما نقدینگی لازم برای اجرای پروژه ای را ندارد، احداث و بهره برداری از آن را به شرکت یا مشترکتی واگذار می کند. شرکت یا مشارکت پس از طی مدت معین و بعد از تحویل درآمد مورد نظر آن را به مالک پروژه منتقل می کند که اصطلاحاً قراردادهای ساخت، بهره برداری و واگذاری (BOT) نامیده می شوند، به دلیل اهمیت دو قرارداد اخیر در گفتارهای جداگانه ای به توضیح بیشتر آنها می پردازیم.

۴-۵-۱- قرارداد کلید در دست یا ای. پی. سی^۱

قرارداد ای. پی. سی^۲ یا کلید در دست^۳، یک نوع قرارداد پیمانکاری است که به موجب آن پیمانکار متعهد می شود کلیه عملیات پروژه شامل مهندسی، تأمین کالا و ساخت و اجرا را انجام داده و پروژه را آماده تحویل کارفرما نماید، به طوری که کارفرما بتواند با چرخاندن کلید از پروژه بهره برداری نماید. ترکیب یا در هم آمیختن عملیات مهندسی، تأمین کالاهای مختلف و اجرا به سادگی میسر نیست و اجرای موفق این پروژه ها بویژه تحویل به موقع و با هزینه پیش بینی شده و تدبیر ریسک های قرارداد تا حدود زیادی به توانایی بالای مدیریتی بستگی دارد.

از طریق قراردادهای ای. پی. سی، پیمانکار کلیه توان مهندسی، مدیریتی و اجرایی خود و نیز توان سازندگان، فروشندگان و پیمانکاران خود را به کار گرفته و پروژه های بزرگ و پیچیده را ساخته و به کارفرما تحویل می دهد. از آنجا که در پروژه احداث شده بویژه پروژه های صنعتی و پیچیده، تکنولوژی های مختلفی به کار می رود، بنابراین می توان قراردادهای ای. پی. سی را یکی از قالب های قراردادی انتقال فناوری محسوب کرد.

۴-۵-۲- قرارداد ساخت، بهره برداری، واگذاری^۴

از مهمترین روش هایی که اجرای پروژه های زیربنایی را با مشارکت بخش خصوصی به ویژه سرمایه گذاران خارجی میسر می سازد، روش Build-Operate-Transfer می باشد که به اختصار BOT نامیده می شود.

BOT یکی از شقوق Finance Project است که اوایل دهه هشتاد میلادی جهت جلب مشارکت بخش خصوصی در اجرای پروژه های زیربنایی پیشنهاد گردید و یکی از مدل هایی است که توسط بانک جهانی در دو دهه گذشته برای افزایش کارایی پروژه ها و کاهش استفاده از درآمدهای عمومی دولت ها و بالا بردن سطح توسعه بخش خصوصی ترویج یافته است.

قراردادی است که ساخت و بهره برداری پروژه در مدت معینی توسط شرکت یا مشارکتی که در اصطلاح «شرکت یا مشارکت پروژه» نامیده می شود، انجام می گیرد و پروژه پس از طی مدت معین و بعد از تحصیل درآمد مورد نظر به مالک پروژه منتقل می شود. در طول مدت پیمان، شرکت پروژه آن را اداره نموده و عواید حاصله از ارائه خدمات فراهم شده را وصول می نماید. این درآمدها به مصرف پرداخت

^۱ بین قرارداد کلید در دست و ای. پی. سی فرق های جزئی وجود دارد ولی در اینجا از این تفاوت ها صرف نظر شده و این دو قرارداد معادل هم ذکر می شوند.

^۲ EPC: Engineering-Procurement-Construction

^۳ Turn Key

^۴ BOT: Build-Operate-Transfer

هزینه های بهره برداری، بازپرداخت اصل وام ها و بهره آن و بازپرداخت اصل سرمایه و سود مورد نیاز سرمایه گذاران می رسد.

۴-۶- قرارداد مشارکت مدنی (جوینت ونچر)

«مشارکت مدنی»، «جوینت ونچر»، «کنسرسیوم» و «گروه اقتصادی با منافع مشترک» تعابیر مختلفی از یک مفهوم می باشند. در این نوشتار از اصطلاح مشارکت مدنی استفاده می شود. مشارکت مدنی به نوعی از همکاری اطلاق می شود که طی آن طرفین مدیریت فعالیت خاصی را به نحو مشترک بر عهده می گیرند و در سود و زیان حاصله شریک می شوند.^(۱۲) این نوع همکاری تجاری در سطح جهانی رواج گسترده ای دارد. تشکیل مشارکت مدنی میان شرکت های داخلی یک کشور یا یکدیگر و یا شرکت های داخلی و خارجی موضوعی متداول در دو دهه اخیر بوده است. کشورها بویژه کشورهای در حال توسعه تمایل زیادی به همکاری و تولید مشترک با تولید کنندگان بزرگ جهانی داشته و این تمایل سبب گردیده قریب به سه چهارم مشارکت مدنی ها میان بنگاه ها با ملیت های مختلف ایجاد شود.

مشارکت مدنی بر دو نوع است: شرکتي و قراردادی. در مشارکت مدنی شرکتي، طرفین با همکاری یکدیگر شرکتي را تأسیس می نمایند و از طریق تمرکز آورده های خود در شرکت ایجاد شده، فعالیت مد نظر خود را انجام میدهند. به دلیل آوردن سرمایه و آورده توسط اعضا، این نوع مشارکت مدنی، «مشارکت مدنی سرمایه»^۱ یا «مشارکت مدنی آورده»^۲ نیز نامیده می شود.

در مشارکت مدنی قراردادی، طرفین بر اساس قرارداد بخشی از فعالیت مشترک را انجام می دهند و شرکتي تشکیل نمی شود. «مشارکت مدنی بدون آورده»^۳ تعبیر دیگری از مشارکت مدنی قراردادی می باشد. به عنوان مثال چهار شرکت با توافق یکدیگر قراردادی می بندند تا پروژه ای را به صورت کلید در دست انجام دهند. شرکت (الف)، عهده دار انجام بخش مهندسی، شرکت (ب)، عهده دار انجام بخش خرید، شرکت (ج)، عهده دار انجام بخش اجرا و شرکت (د)، عهده دار تأمین مالی میشود.^(۱۳)

نتیجه گیری

نوع قرارداد اتخاذ شده برای انتقال فناوری به عوامل مختلفی منجمله نوع فناوری، اهمیت فناوری و سیاست های کشور یا صنایع پذیرنده فناوری بستگی دارد که از دیدگاه حقوقدانان مختلف می تواند بر یک قرارداد انتقال تکنولوژی حاکم باشد که عموماً در قراردادهای انتقال دانش فنی عناوین زیر مورد توافق طرفین قرار می گیرد:

¹ Capital Joint Venture

² Equity Joint Venture

³ Non Equity Joint Venture

تعریف کالا یا خدمات- دانش فنی مورد توافق- محدوده جغرافیایی- زمان تولید تجاری یا صنعتی- تعهدات منتقل کننده دانش فنی- تعهدات انتقال گیرنده دانش فنی- ضمانت نامه-موارد تخلف و تضمین خسارات- مسئولیت در قبال کالا و تضمین خسارات- بهسازی و اختراعات- بازرسی و اطلاع- نحوه پرداخت قیمت- نوع ارز قابل پرداخت و مالیات- رازداری و محرمانه نگاه داشتن- مدت قرارداد- فسخ و خاتمه قرارداد-آثار فسخ و خاتمه قرارداد- قانون حاکم. شرط داوری- فورس مازور-اصلاح قرارداد- واگذاری یا انتقال حقوق قراردادی به ثالث

عوامل مختلفی از قبیل امکانات مالی، الزامات بودجه ای، سیاست های اقتصادی، وضعیت سیاسی، شرایط محیطی و جغرافیایی، شرایط بازار، نظام حقوقی و زمینه های قانونی در کشور میزبان میتواند تاثیر تعیین کننده ای بر انتخاب هر کدام از این شیوه های قراردادی انتقال تکنولوژی داشته باشد.

پی نوشت ها:

- ۱- عربی، سید عبدالحمید، روش های انتقال تکنولوژی، ماهنامه تدبیر، سال هجدهم، شماره ۱۷۹. فروردین ۱۳۸۶، ص ۶۲.
- ۲- بهروز حقیقت، نظام انتقال یا جذب تکنولوژی، مجموعه مقالات دومین سمینار علم، تکنولوژی و توسعه، جلد اول، مرکز نشر دانشگاه صنعتی امیر کبیر، زمستان ۱۳۷۲، صفحه ۴۲.
- ۳- محمودی اصغر، حقوق قراردادهای انتقال تکنولوژی، انتشارات جاودانه، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۹.
- ۴- محمودی اصغر، حقوق قراردادهای انتقال تکنولوژی، انتشارات جاودانه، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۱۱.
- ۵- محمودی اصغر، حقوق قراردادهای انتقال تکنولوژی، انتشارات جاودانه، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۱۲.
- ۶- کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد - ایقاع)، چاپ پنجم، شرکت انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، ۱۳۷۷، صفحه ۱۱-۱۰.
- 7- Noel Byrne and Amanda McBratney, Licensing Technology, 3rd Edition, Jordans Publishing Limited, 2005, p79.
- ۸- سجادی، سید کمال، ماهیت حقوقی قرارداد فرانشیز و آثار آن، پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر مرتضی شهبازی نیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۹، ص ۱۷.
- ۹- محمودی اصغر، حقوق قراردادهای انتقال تکنولوژی، انتشارات جاودانه، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۵۲.
- ۱۰- شیروی، عبدالحسین، انواع روش های قراردادی تجارت متقابل، اندیشه های حقوقی، سال دوم، شماره هفتم، سال ۱۳۸۳، ص ۳۲۸.
- ۱۱- بین قرارداد کلید در دست و ای.پی.سی فرق های جزئی وجود دارد ولی در اینجا از این تفاوت ها صرف نظر شده و این دو قرارداد معادل هم ذکر می شوند.
- ۱۲- باستانی، علیرضا، آثار اقتصادی و بسترهای قانونی برای تشکیل گروه اقتصادی با منافع مشترک (جوینت ونچر) مجله اقتصادی- ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی، شماره های ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۹۰، ص ۵۳.
- ۱۳- محمودی اصغر، حقوق قراردادهای انتقال تکنولوژی، انتشارات جاودانه، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۷۴.